

МІСЦЕ КОГНІТИВНОГО КОМПОНЕНТА В СТРУКТУРІ ОСОБИСТІСНОЇ ЗРІЛОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ СТОСОВНО ПОДРУЖНЬОГО ЖИТТЯ

Особистісна зрілість щодо подружнього життя – це інтегральне (динамічне) утворення, високий рівень і гармонійний розвиток складників якого забезпечують прагнення до розуміння їх необхідності та конструктивне створення сімейної атмосфери. Воно являє собою синтез взаємопов'язаних і взаємозумовлених компонентів: когнітивного, мотиваційно-ціннісного, поведінкового та особистісних рис сім'янина.

Становлення особистісної зрілості старшокласників щодо сімейного життя передбачає, перш за все, формування когнітивного компонента, а саме характерної системи знань, уявлень про себе як про людину певної статі, яка має певні властивості та якості, необхідні для побудови, формування міжособистісних стосунків та безпосередньо при створенні сім'ї. В структурі особистості існує нерозривний взаємозв'язок між конкретними діями та її знаннями.

Так, щоб оволодіти певними вміннями, необхідно засвоїти знання про індивідуальні властивості особистості, про те, яким чином діяти в певних умовах, та розвинути відповідні навички. Це загальне положення в певній мірі стосується процесу становлення мотивів, ціннісних орієнтацій, формування особистісних рис сім'янина (емоційно-вольових та комунікативних), а також розвитку провідного стилю поведінки в сімейному житті (співробітництва).

Завдання даної статті полягає у виявленні гендерних особливостей когнітивної сфери старшокласників Криму, що проживають у різній місцевості.

Більшу частину свого життя людина перебуває в сім'ї, спостерігаючи за поведінкою своїх батьків та інших родичів, виділяючи їхні найкращі якості, які стають особистими властивостями та рисами сім'янина. В більшості випадків щасливе сімейне життя залежить від знань та уявлень людей про необхідні якості та властивості особистості. Молодь неможливо вважати особистісно зрілою щодо сімейного життя, якщо у неї не сформовані чіткі знання та уявлення про те, якими рисами повинні володіти шлюбні партнери, які обов'язки покладає шлюб на людей, які сімейні стосунки хотіли б побудувати, що потрібно для створення щасливого сімейного життя тощо.

Широке коло питань, пов'язаних з психологічними проблемами сучасної сім'ї, знайшли своє відображення в працях М.М. Обозова та А.Н. Обозової [8], С.В. Ковальов [6], З.Г. Кісарчука [5] та ін. Дані дослідження показують, що шлюбно-сімейні знання та уявлення старшокласників є недостатньо повними, учні невисоко оцінюють себе як майбутніх членів подружжя. Особливо акцентується увага на різниці в розумінні деяких понять та в оцінці своїх можливостей в області щасливого сімейного життя хлопцями та дівчатами [5].

Проаналізувавши дослідження останніх років (І.В. Гребенніков [3], Т.А. Демидова [4], В.П. Кравець [7], І.М. Шалімова [9] та ін.) з приводу знань та

уявлень старшокласників про майбутню сім'ю, ми погоджуємося з їхніми висновками (та підтверджуємо їх нижченаведеними результатами), що в багатьох питаннях молодь виявляє низький рівень поінформованості. Аналіз навчальних планів, програм свідчить про те, що формування знань з питань шлюбу, сім'ї та міжособистих стосунків у школі відбувається в певній мірі специфічними засобами навчальних дисциплін (анатомія, фізіологія, гігієна, література, історія тощо). Проте зазначені результати досліджень дозволяють нам стверджувати, що така нецілеспрямована система розвитку особистісної зрілості щодо подружнього життя недостатньо ефективна та не відповідає сучасним вимогам життя.

В результаті вивчення та аналізу наукової літератури з шлюбно-сімейної проблеми [1]; [3]; [4]; [5]; [6]; [7]; [9] була визначена загальна система знань, уявлень, якими повинні оволодіти старшокласники: знання з психології та педагогіки, знання з питань моралі, етики та естетики, фізіології статі, сексології шлюбу, юридично-правові, господарсько-економічні знання, уявлення про необхідні риси сім'янина тощо. Виділена система знань та уявлень дуже широка (в межах одного дослідження неможливо дослідити таке коло питань).

Дана система знань та уявлень взята нами за основу при організації формуючого експерименту, але ми сконцентрували свою увагу, в першу чергу, на сформованості психолого-педагогічних знань та уявлень старшокласників про сім'ю та про найсуттєвіші, необхідні якості, які мають бути особистими рисами майбутнього сім'янина.

Когнітивний компонент вивчався нами за допомогою самооцінюючих анкет. Анкетування було спрямоване на виявлення знань та уявлень старшокласників щодо особистісних рис, які є необхідними для щасливого сімейного життя та загальних уявлень про сім'ю та ставлення до неї.

Задля виявлення впливу урбанізації та гендерної специфіки даних дослідження, ми здійснювали аналіз отриманих результатів з урахуванням місця проживання та статі досліджуваних учнів.

В дослідженні приймало участь – 238 учнів 9 – 11 класів шкіл Криму: 102 учня загальноосвітньої школи с. Скалисте Бахчисарайського р-ну; 136 учнів ЗОШ №3 м. Бахчисарая. За статевою ознакою: дівчат – 145, хлопців – 93 особи.

З метою вивчення ставлення старшокласників до майбутнього шлюбу та сім'ї ми запропонували їм такі питання: “Ваше ставлення до свого майбутнього шлюбу та сім'ї?” та “Яка точка зору Вам ближче?” (Таблиця 1).

Результати свідчать про те, що більше половини всіх досліджуваних дівчат (66%) та хлопців (53%) мають позитивне ставлення до майбутнього шлюбу та сім'ї. Третина всіх досліджуваних старшокласників “не задумувались з цього приводу”. Для незначної частини учнів характерне негативне та байдуже ставлення до свого майбутнього шлюбу та сім'ї.

Як видно з таблиці 1, 41,6% всіх учнів переконані, що шлюб – одноразове рішення та вступити в нього треба лише раз (112 учнів); 25,2% старшокласників впевнені, що ретельний вибір шлюбного партнера забезпечить міцність сім'ї (68 учнів); 15,7% переконані, що до розлучення може прийти кожна сім'я (53 учня);

11,5% вважають, що брати розлучення при наявності дітей небажано (31 учень); 2% притримуються думки, що можна прожити життя і без сім'ї.

Таблиця 1

Розподіл відповідей на запитання: “Яка точка зору Вам ближче?”

Запитання	Місто		Село	
	хлопці	дівчата	хлопці	дівчата
1) Шлюб – одноразове рішення, вступити в нього треба лише раз	34,6%	34,7%	56,25%	46,5%
2) До розлучення може прийти кожна сім'я	23,1%	25,5%	12,5%	14,1%
3) Брати розлучення при наявності дітей небажано	25%	7,1%	6,25%	11,2%
4) Ретельний вибір шлюбного партнера забезпечить міцність сім'ї	13,5%	30,6%	23%	28,2%
5) Можна прожити життя і без сім'ї	3,8%	2,1%	2%	-

Наші результати показали певну закономірність серед міських дівчат, сільських дівчат та сільських хлопців: найбільша кількість учнів в кожній групі на перше місце поставила твердження №1, трохи менша кількість учнів на друге місце поставили твердження № 4 і далі по спадаючій №2, №3, №5 (причому ніхто із сільських дівчат не обрав останнє твердження). Серед міських хлопців спостерігається інша ієрархія. На перше місце поставили твердження №1 (як і всі інші), на друге місце - №3, на третє - № 2, потім №4 і на останнє місце № 5 (як і інші учні).

Дані результати дають підставу для висновків: 1) у старшокласників необхідно формувати позитивну установку на сім'ю та сімейне життя; 2) учнів необхідно знайомити з перевагами сімейного життя.

Наступне питання, яке цікавило нас на початку експериментальної роботи, було сформульоване так: “Які умови необхідні для щасливого сімейного життя?”. Старшокласники виділили 9 умов сімейного щастя: взаємне кохання, почуття обов'язку, взаєморозуміння між подружжям, матеріальний добробут, наявність окремого житла, діти, цікава робота, хороші друзі та інтимність.

Після ранжування у міських хлопців порядок цінностей набув наступного вигляду: взаємне кохання, взаєморозуміння між подружжям, матеріальний добробут, почуття обов'язку, діти – перші місця; інтимність, хороші друзі, наявність окремого житла – останні місця. У сільських хлопців ієрархія дещо інша: взаємне кохання, взаєморозуміння між подружжям, діти, матеріальний добробут, наявність окремого житла – перші місця; почуття обов'язку, хороші друзі, інтимність - останні місця. У міських дівчат ієрархія цінностей наступна: взаємне кохання, взаєморозуміння між подружжям, матеріальний добробут, діти, наявність окремого житла; останні місця: почуття обов'язку, інтимність, хороші друзі. Майже не відрізняється вона і у сільських дівчат: взаємне кохання, взаєморозуміння між подружжям, матеріальний добробут, наявність окремого житла, діти – перші місця; хороші друзі, інтимність, почуття обов'язку – останні.

Отже, можна підсумувати, що на перші місця старшокласники поставили взаємне кохання, взаєморозуміння між подружжям; на останніх місцях опинилися: хороші друзі, інтимність та у більшості – почуття обов'язку.

В наслідок ранжування результатів опитування міських хлопців та дівчат і сільських хлопців та дівчат за отриманими величинами щодо умов щасливого сімейного життя був визначений коефіцієнт рангової кореляції Спірмена [2, с. 158-162].

Коефіцієнт рангової кореляції Спірмена між даними досліджуваних груп міських хлопців та дівчат дорівнює 0,73; між даними груп сільських хлопців та дівчат дорівнює 0,90; між результатами груп хлопців міських та сільських дорівнює 0,68; між даними дівчат міських та сільських – 0,91. Отже, коефіцієнт є достатньо високим та статистично достовірним (при вірогідності допустимої помилки 0,01). Ці дані свідчать про те, що уявлення та переконання старшокласників (як хлопців, так і дівчат; як міських, так і сільських учнів) щодо необхідних умов для щасливого сімейного життя є дуже схожими, майже ідентичними.

У результаті детального вивчення даного питання ми виявили у старшокласників відсутність бажання брати на себе відповідальність за долю іншої людини, зміцнювати шлюб, брати на себе шлюбно-сімейні обов'язки тощо. Це свідчить про те, що у значної частини школярів не сформована установка на створення майбутньої сім'ї.

Під час бесіди ми з'ясували, що учні своє сімейно-шлюбне життя бачать щасливим. Але провівши додаткове обстеження учнів, ми виявили дещо різне розуміння ними цього поняття. Для того, щоб з'ясувати, що для старшокласників є щастя, ми поставили їм таке питання: “Що таке щастя?” та надали 10 афоризмів: 1) щастя – бути самим собою; 2) щастя – це коли тебе розуміють; 3) щастя – в праці; 4) щастя – бути таким, як всі; 5) найщасливіша людина та, яка потрібна людям; 6) щастя – в подоланні себе, у самовдосконаленні; 7) щоб бути щасливим, треба жити правильно; 8) щастя – в боротьбі; 9) розкажи хто твій друг, і я скажу, чи щасливий ти; 10) якщо хочеш бути щасливим – будь ним.

Після ранжування у хлопців порядок набув такого вигляду: I ранг – “найщасливіша людина та, яка потрібна людям” (№5); II – “щастя – це коли тебе розуміють” (№2); III – “якщо хочеш бути щасливим – будь ним” (№10). У дівчат ієрархія дещо відрізняється: I ранг – “якщо хочеш бути щасливим – будь ним” (№10); II – “найщасливіша людина та, яка потрібна людям” (№5); III – “щастя – це коли тебе розуміють” (№2). Такі твердження, як “щастя – бути таким як всі” (№ 4), “щастя – в праці” (№3), “щоб бути щасливим, треба жити правильно” (№7), “розкажи хто твій друг, і я скажу, чи щасливий ти” (№9) та “щастя – в боротьбі” (№8) зайняли останні рангові місця.

Таким чином, кожен з старшокласників визначив щастя по-своєму, у відповідності зі своїм розумінням даного поняття. Але найголовнішими є те, що на перші місця всі учні поставили однакові твердження № 2, № 5 та №10. Це є дуже важливим, так як для створення щасливої сім'ї необхідно, щоб у подружжя було приблизно однакове уявлення про щастя [7].

Для того, щоб з'ясувати, готовність учнів до вступу у шлюб, ми поставили їм наступне питання: “Чи готові Ви до вступу в шлюб та створення сім'ї?”.

Отримані данні свідчать про те, що дуже мала частина школярів (10,8%) вважають себе готовими до вступу в шлюб та створення сім'ї, причому в місті серед школярів юнацького віку даний показник вище, ніж серед учнів в сільській місцевості; більше половини старшокласників (51,7%) не готові до вступу в шлюб та створення сім'ї, причому дівчат з такою точкою зору більше, ніж хлопців; всі інші (37,5%) не зовсім готові до вступу у шлюб.

Як показали наші дослідження, не всі хлопці та дівчата орієнтовані на створення сім'ї. Деякі хотіли б отримати сімейне щастя без особистої праці та будь-яких турбот. Споживацька психологія є однією з причин багатьох шлюбно-сімейних проблем. А звідси і висновок: школярів потрібно орієнтувати на систематичну працю по створенню сімейного щастя власними руками.

З метою вивчення ставлення старшокласників до майбутнього шлюбного партнера та взаємостосунків в сім'ї ми запропонували їм наступне запитання: “Якими повинні бути стосунки між шлюбними партнерами?” переважна більшість учнів обрали відповідь “рівність та взаємність між шлюбними партнерами” (92,6% дівчат та 76,35% хлопців). За іншими відповідями спостерігаються розбіжності. Так, 21,5% всіх досліджуваних хлопців вважають, що “дружина повинна підкорятися чоловікові”, 2,5% вважають, що “чоловік повинен поступатися жінці”. У дівчат спостерігається протилежний вибір: 6,1% вважають, що “чоловік має поступатися жінці” та 1,3% - “дружина повинна підкорятися чоловікові”, але незначна кількість дівчат обрали даний варіант відповіді. Виявлена розбіжність у поглядах щодо взаємостосунків між партнерами може призвести до непорозумінь при міжстатевому спілкуванні та побудові подружніх стосунків. В результаті чого з'являється незадоволення собою та партнером, а згодом і шлюбом. Отже, дані результати спрямовують нас на певний напрямок подальшої роботи з молоддю.

Аналізуючи отримані дані старшокласників щодо вибору стосунків в своїй майбутній сім'ї, ми виділили “біархат” як переважаючий, головний тип стосунків. Звідси слідує, що як дівчата, так і хлопці, незважаючи на місце проживання, орієнтовані на рівність та взаємність при побудові шлюбно-сімейних стосунків. Учні бажають, щоб чоловік та дружина на рівних брали участь у сімейних справах, а саме в побуті та при виконанні батьківських функцій. Але при розподілі сімейних обов'язків, ролей хлопці та дівчата юнацького віку не завжди враховують статево-психологічні особливості чоловіка та жінки, їх індивідуальні якості, схильності, можливості.

Під час спілкування зі старшокласниками ми з'ясували, що дівчата бачать своїх майбутніх чоловіків мужніми, а хлопці хочуть щоб їх майбутні дружини були жіночними. Для уточнення даних понять ми запропонували виділити суттєві компоненти мужності та жіночності. Було виділено понад 25 компонентів, що входять у дані поняття.

Після ранжування всіх виділених компонентів даних двох понять результати виявилися наступними (таблиця 2 та таблиця 3). Ієрархічний порядок компонентів серед груп міських дівчат та хлопців, сільських дівчат та хлопців виявився різним.

Ми пропонуємо перші 10 найголовніших, на думку старшокласників, компонентів з кожного поняття.

Таблиця 2

Ранг компонентів “мужності”

Компоненти	Місто		Село	
	хлопці	дівчата	хлопці	дівчата
Безстрашність	1	5	1	1
Відповідальність	2	1	6	4
Ніжність до коханої	5	2	4	2
Фізична сила	4	8	3	3
Наполегливість	3	9	2	9
Самостійність	6	7	5	7
Чесність	9	3	7	6
Готовність прийти на допомогу	8	4	9	5
Вірність	7	6	8	8
Комунікабельність	10	10	10	10

Аналіз уявлень старшокласників про якості, характеристики, що увійшли у поняття “мужність” показав, що вся їх різноманітність може бути представленою 3 групами. До першої групи увійшли компоненти, що найчастіше обиралися учнями: безстрашність, відповідальність, ніжність до коханої, фізична сила, наполегливість, самостійність, чесність, вірність, готовність прийти на допомогу та комунікабельність. До другої: людяність, освіченість, турботливість, елегантність, здоров’я, зовнішня привабливість, працелюбність, скромність, ерудованість. Третю групу складають компоненти, що обирались незначною кількістю учнів та вибирались в поодиноких випадках: хазяйновитість, широкий кругозір, елегантність та ін.

На перші місця міські хлопці поставили: безстрашність, відповідальність, наполегливість, фізична сила, ніжність до коханої. У сільських хлопців ієрархія наступна: безстрашність, наполегливість, фізичну силу, ніжність до коханої, самостійність. У міських дівчат ієрархія дещо інша: відповідальність, ніжність до коханої, чесність, готовність прийти на допомогу, безстрашність. У сільських дівчат: безстрашність, ніжність до коханої, фізична сила, відповідальність, готовність прийти на допомогу.

Отже, найголовнішими рисами мужності і для дівчат і для хлопців є безстрашність та ніжність до коханої. Серед наступних найсуттєвіших компонентів даного поняття спостерігаються розбіжності. Хлопці виділяють фізичну силу та наполегливість, а дівчата – відповідальність та готовність прийти на допомогу.

В результаті ранжування відповідей досліджуваних міських хлопців і дівчат та сільських хлопців і дівчат за характеристикою “мужність” був визначений коефіцієнт рангової кореляції Спірмена. Даний коефіцієнт рангового співвідношення компонентів “мужності” є достатньо високим та статистично достовірним між даними досліджуваних хлопців та окремо між результатами груп дівчат (при вірогідності допустимої помилки 0,01). Ці дані свідчать про те, що

уявлення та переконання стосовно поняття “мужності” груп міських та сільських хлопців виражені в однаковій мірі; міських та сільських дівчат майже співпадають; груп міських хлопців та дівчат майже протилежні; сільських хлопців та дівчат в більшій мірі не схожі.

Виявлені суперечності у поглядах щодо поняття “мужності” в групах дівчат та хлопців можуть призвести до міжособистісних непорозумінь при спілкуванні та взаємодії, а згодом – при побудові сімейних стосунків. В результаті чого сімейне життя не є щасливим, а з часом переростає в невдоволення собою, партнером та шлюбом. Отже, розбіжності в поглядах і переконаннях учнів старших класів демонструють недостатній рівень розвитку когнітивної сфери молоді, що, своєю чергою, негативно впливає на розвиток особистісної зрілості щодо майбутнього подружнього життя.

Аналіз уявлень старшокласників про якості, характеристики, що увійшли у поняття “жіночність” ми розподілили теж на 3 групи. В першу групу увійшли компоненти, що найчастіше обиралися учнями: материнські почуття, ніжність, чуттєвість, чесність, скромність, елегантність, вірність, відповідальність, емпатійність, комунікабельність (таблиця 3). Другу групу складають самопожертвування, плаксивість, душевність, тонкий смак, акуратність, м’якість, привабливість, доброта. Третю групу складають компоненти, що обирались незначною кількістю учнів та вибирались в поодиноких випадках: енергійність, освіченість, поступливість, принциповість, хазяйновитість, терпеливість, враженість, сексуальність та ін.

Таблиця 3

Ранг компонентів “жіночності”

Компоненти	Місто		Село	
	хлопці	дівчата	хлопці	дівчата
Материнські почуття	3	3	2	1
Відповідальність	1	4	4	2
Ніжність	2	1	5	3
Чесність	5	5	1	7
Скромність	4	6	3	6
Елегантність	6	2	7	4
Чуттєвість	7	7	8	5
Вірність	8	8	6	9
Емпатійність	9	9	9	8
Комунікабельність	10	10	10	10

На перші місця хлопці поставили (відрізняється лише ранговий порядок): відповідальність (міські хлопці поставили на I, сільські хлопці – на IV); ніжність (відповідно на II і V); материнські почуття (III і II); скромність (IV і III); чесність (V і I). У міських дівчат ієрархія дещо інша: ніжність, елегантність, материнські почуття, відповідальність, чесність. У сільських дівчат ієрархія така: материнські почуття, відповідальність, ніжність, елегантність, чуттєвість. Причому у дівчат

спільними виявилися такі компоненти, як материнські почуття, відповідальність, ніжність та елегантність.

В наслідок ранжування результатів міських хлопців та дівчат і сільських хлопців та дівчат за отриманими характеристиками “жіночності” був визначений коефіцієнт рангової кореляції Спірмена. Даний коефіцієнт рангового співвідношення компонентів “жіночності” є достатньо високим та статистично достовірним (при вірогідності допустимої помилки 0,01). Ці дані говорять про те, що уявлення та переконання старшокласників (як хлопців, так і дівчат; як міських, так і сільських учнів) щодо поняття “жіночності” є дуже подібними, майже тотожними.

Вищезазначені дані показують те, що старшокласники мають досить чіткі, але не завжди правильні знання, уявлення та переконання щодо необхідних умов для щасливого сімейного життя, стосунків між шлюбними партнерами, характеристик мужності та жіночності, якостей сім'янина тощо. Очевидно і те, що міські хлопці, сільські хлопці, міські дівчата та сільські дівчата дещо по-різному розуміють дані поняття та характеристики. Визначені особливості, не своєчасно скореговані та уточнені, можуть сформувати у старшокласників неадекватні очікування відносно поведінки майбутнього шлюбного партнера, а це, в свою чергу, спричинить ряд конфліктів, що призведе до нещасливого сімейного життя. Отже, важливо допомогти підрастаючій генерації надати необхідну інформацію та успішно розвинути потрібні особистісні якості сім'янина, і цей процес формування є складним та багатостороннім.

Дуже важливу роль при формуванні особистісної зрілості щодо сімейного життя відіграє школа, так як підготовка до шлюбу та сімейного життя завжди була одним з головних завдань юнацького віку. Особливо гостро дане завдання постає в наш час із перекрученими в суспільстві знаннями, уявленнями та переконаннями про кохання, щастя, вірність, відповідальність, добро та зло тощо.

На основі експериментально отриманих даних можна зробити висновок, що когнітивний компонент особистісної зрілості старшокласників стосовно сімейного життя характеризується наступними особливостями:

- більше половини учнів, незалежно від статі та місця проживання, мають позитивне ставлення до свого майбутнього шлюбу та сім'ї;

- певна кількість учнів має чіткі уявлення та переконання щодо розуміння шлюбу, вони вважають, що шлюб – одноразове рішення, і вступити в нього треба лише раз, а також, що ретельний вибір шлюбного партнера забезпечить міцність майбутньої сім'ї;

- щодо необхідних умов для щасливого сімейного життя старшокласники майже одногolosно поставили на перші місця взаємне кохання та взаєморозуміння між подружжям; на останніх місцях – хороші друзі, інтимність та почуття обов'язку;

- кожен зі старшокласників розуміє та визначає щастя по-своєму, але найголовнішим є те, що на перші місця учні поставили три однакові твердження: “щастя – це коли тебе розуміють”; “найщасливіша людина та, яка потрібна людям”; “якщо хочеш бути щасливим – будь ним”.

- більшість учнів переконана, що майбутні шлюбно-сімейні стосунки повинні бути орієнтовані на рівність та взаємність;

- більшість старшокласників має широке та неоднозначне уявлення про мужність та жіночність, у хлопців та дівчат дані поняття дещо відрізняються. Хлопці визначають мужність як безстрашність, наполегливість, фізичну силу, ніжність до коханої, самостійність, відповідальність; жіночність – як материнські почуття, відповідальність, чесність, ніжність, скромність. Дівчата визначають мужність не лише як ніжність до коханої, відповідальність, безстрашність та фізичну силу, а ще і як чесність та готовність прийти на допомогу; жіночність – не лише як материнські почуття, ніжність, відповідальність, але і як елегантність та чуттєвість.

- переважна кількість учнів визначила, що вони не готові або не зовсім готові до вступу у шлюб та створенню сім'ї.

Отже, когнітивний компонент особистісної зрілості стосовно сімейного життя у старшокласників Криму недостатньо розвинутий.

Література:

1. *Владин В.З., Капустин Д.З.* Гармония семейных отношений. - Ростов-н/Д.: Кн. Изд-во, 1989. - 304 с.
2. *Гласс Дж., Стэнли Дж.* Статистические методы в педагогике и психологии: Пер. с англ. - М.: Прогресс, 1976. - 495 с.
3. *Гребенников И.В.* Основы семейной жизни: Учеб. пособие для студ. - М.: Просвещение, 1991. - 158 с.
4. *Демидова Т.А.* Особенности формирования представления о будущей семье у старшеклассников: Дис... канд. психол. наук: 19.00.07. - К., 2002. - 269 с.
5. *Кисарчук З.Г.* Особенности брачно-семейных представлений старшеклассников // Психология: Респ. науч.-метод. сб. / Под ред. Л.Н. Проколиенко. - К.: Рад. школа, 1990. - Вып.34. - С.65-73.
6. *Ковалев С.В.* Психология семейных отношений. - М.: Педагогика, 1987. - 160 с.
7. *Кравець В.П.* Теорія і практика дошлюбної підготовки молоді. Монографія - К.: Київська правда, 2000. - 688 с.
8. *Обозов Н.Н., Обозова А.Н.* Диагностика супружеских затруднений // Психол. Журнал. - 1982. - №3. - С. 147-151.
9. *Шалимова И.Н.* Морально-этическая подготовка старшеклассниц к семейной жизни: Дис... канд. пед. наук: 13.00.01. - К., 1997. - 224 с.

В статье представлены результаты экспериментального исследования познавательной сферы старшеклассников Крыма как структурного компонента личностной зрелости к семейной жизни.